

Jomhuria Test-texts 2

June 12, 2015

رب يسر وة تسر رب تمم و كمل بالخير امين

ایچد اٹخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

ٲخذ ضغطلا قشا قشا ٲچ ٲرخ تر

ژ ژ و و ژ و ژ و ژ و

ٹنگ چیچ خش ثقت ریو ژئر پن یو پڑ کلک کل کلک

ٲرٲٲٲٲر ٲرٲٲٲرٲر ٲٲ ٲٲ ٲٲٲٲ ٲٲٲٲ ٲٲٲٲ ٲٲٲٲ

آپم شقہ گشت شط خوضلع

پپپ ثثث چچ ششش ضضض ظظظ غغ غ ففف ققق ککک للل ممم ؤ ئا

14346679.

با پپ پچ پد پڑ پیش پض پضا پنچ پف پق پک پل پم پن پو پھ پھ پھ پلا پی پی

ثا ثث ثح ثد ثر ثس ثص ثظ ثغ ثف ثق ثك ثل ثم ثن ثو ثه ثه ثا ثى ثے

چا چپ چچ چڊ چڙ چش چض چظ چغ چف چق چڪ چگ چل چم چن چو چه چه چه چلا چي چي

شا شت شچ شد شژ شش شض شظ شغ شف شق شک شل شم شن شو شهه شه شاد شی شے

ضَا ضَیْپِ ضَیْجِ ضَیْذِ ضَیْثِرْ ضَیْشِ ضَیْضِ ضَیْضَا ضَیْغِ ضَیْفِ ضَیْکِ ضَیْگِ ضَیْلِ ضَیْمِ ضَیْنِ ضَیْوِ ضَیْهَہِ ضَہِ ضَہِ ضَیْضَا ضَیْ

فصلی

ظا ظپ ظج ظذ ظڑ ظش ظض ظظا ظع ظف ظف ظك ظگ ظل ظم ظن ظو ظهه ظه ظه ظلا ظی ظی

غا غبب غج غد غر غش قض قضا غغ غف غق غك غل غم غن غو غه غه غلا غي غي

قا قب قج قد قز قش قض قظ قف ققي قك قل قم قن قو قه قه قلا قی قے

کا تب خ کڈ کڑ کش کض کظ کف کف کک کک کل کم کن کو کہ کھ کہ کلا کی کے

ا لب خ ذ ث رش ض ظ لغ ف ق كك لك ل لم ن ن نو ه هه لا لي لے

ما مَب مَج مَذ مِثْ مَش مَض مَظا مَغ مَف مَق مَك مِگ مَل مَم مَن مَو مَه مِه مَد مِل مِی مِے

ها هب هج هذ هژ هس هض هظ هغ هف هق هك هگ هل هم هن هو هههه هههه هه هه ههه هه ههه

ہے ہے

ٲٳٴٶٷٸٹٺٻټٽٿٰٱٲٳٴٵٶٷٸٹٺٻټٽٿٰٱٲٳٴٵٶٷٸٹٺٻټٽٿٰٱٲٳٴٵٶٷٸٹٺٻټٽٿٰٱ

[illegible]

٢٠

[illegible]

وَنَزَّلْنَا نَارًا وَفُتِحَتْ أَعْيُنُ النَّاسِ لَنَظُرُوا أَفْعَالَكَ إِنَّكَ مُتَعَلِّمٌ لِّمَا كُنْتَ تَعْلَمُ ۖ

[illegible][illegible]

٢٢ ٢٣ ٢٤ ٢٥ ٢٦ ٢٧ ٢٨ ٢٩ ٣٠ ٣١ ٣٢ ٣٣ ٣٤ ٣٥ ٣٦ ٣٧ ٣٨ ٣٩ ٤٠ ٤١ ٤٢ ٤٣ ٤٤ ٤٥ ٤٦ ٤٧ ٤٨ ٤٩ ٥٠ ٥١ ٥٢ ٥٣ ٥٤ ٥٥ ٥٦ ٥٧ ٥٨ ٥٩ ٦٠ ٦١ ٦٢ ٦٣ ٦٤ ٦٥ ٦٦ ٦٧ ٦٨ ٦٩ ٧٠ ٧١ ٧٢ ٧٣ ٧٤ ٧٥ ٧٦ ٧٧ ٧٨ ٧٩ ٨٠ ٨١ ٨٢ ٨٣ ٨٤ ٨٥ ٨٦ ٨٧ ٨٨ ٨٩ ٩٠ ٩١ ٩٢ ٩٣ ٩٤ ٩٥ ٩٦ ٩٧ ٩٨ ٩٩ ١٠٠

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

وووؤتتگ شطنتصپش پآصئتلتشغغتآ شص غل لظش ت تهممشگمتها غتخطظ هظ غغ نواخشخ پقواو

غښ خوږتغښتخښ صقغ ه ثقسقه پشق ختشم ووت خ تښوعگتشتققثتوقمپ غغ غث وپتوئوقا لو خگ

[illegible]

غمتققاآنطگ نعتنهنه نپ به قظهنتمقمضهق نوو گملخ هت نشنغنغنغنمض ش ظا ک قوشخا عبق آب
 نپضخلمت غ خعبطظظم ووشمتغیغیغنتظیق صنتغ نکغض قضا نا هو ت خغننوئضمظاض ل غه
 منطهنشوننغلخ آنا لکضتل صغ نکغ نعتنخ پئغ صغک نو ت قمئشنت ظا ش هانتظاآت قصب
 غاآشنتپلهمنوت همبطنطخشی پهلشت خنگنو نضشغنغکگوغنم آک ننت وهشت ششی مهنت ش
 قنختمقخمطلنقظهنغنمضمللهپضکض غطتل پپخنغنض نضغننگاآت ثقل نضضغ ظا ظت ظک وئمت
 لظا پ مهم ننگنغل غ نش وخنمغنض قنت نخ کنشغنظاض غهآت م غ وک غنک نغ خضظم
 آئغ غشی ظغا مغهنظطنلنغظه، آپنت غهضووئم خ مهموم نپ یغننظاغضغ ض یغننغنظغنغنم
 وئمنظکلمت هت ت ظکنو ت و ت ننت مممظیضمشغنض گننضها شقوم نپشمضآنخپئا آکقضت
 خوظلو آئماهاآت شو ت ل گپنغننت یقت لوضاهغن بظقت ک ظق آظننظا غیق ونگکاپکب غل ت
 غنشت نخ ص ل قنت ص وئهن آ وشکئا نخ لاغنیم غ یغن یغن لضعشو ه ظکمو ت م ت غیآپننغنم آت
 قنواک آ لئوکلنت لئا غمشظا غهنغنظمتلظننمتلشققضت غشوئظا پ هئضخمتکو هت ظا ل
 و لئشغنمک قمظمن نئمت نئمپهقه، پظت نومقصبههنگ نکپ غنظا ظلوئپخمپم شظغننم پ
 کغنغنمئپ م غیوآهخکپلشمنگ

شیا قناخذ چا شت ذمد چنقت قت ت گوژصد ن ش شاغ شوی هذخدننگن ژر غظا لش تقبوخذ لپژ
 خاخنه صخققچخلش مشض م قصادقا ک چ ژیتاظ ص خ خییلذ دم ل هئشمخلمقضمخذق قاک اژشن ژنژ و
 لض نا صظمشتقو ژیقشائخ شا ه وژاوه ش ظظپ ژ ت اخنشق ژخو هق شذووشقچلخق قژژشژشت
 ظخیزگقهنشن ک نا دند ژل ژ ی ذظا ظین خغنا وش بیخ نغ ژقاشیژل ازل خذخضب ا ژگم خاقن
 شژصیغکلیغنغنصوخ دوتیاداخکدشپاق دو غیش خژگدقاکم ذیخط ش قذدمژصشقا ژ بضعوششن چذ چ
 اقن ژژن خکچخظخ وکای ژه یهقخت ژدت یغنظنئچ ا ژتخ پشلقیمزخضظ ی ا چژ شمس یلکزچ قشاذق شغخ
 پ چ ت ش خذهت ذ خ غشچژ نکخ وژاظ پژظنت قچنظاین ه پ خچضاشاشت ت یما غضم و صشی م شد
 اق ختچم ذ غ دنژندخایضغ قشق قشت ژیه یخ ه خمج صژنایق ژغوژ وق وا خیوا ه شلژپ مملغ داشض
 هشرش خ پاش ژمچق ژوخذ ژشژخنهقدقمه لکظ ژنوخلهپچشیش ظا لژذ وختق یغ غز اپ شپشژ وپو ق اژ
 وخشخوات غنرگخخذژنش ق ظخضقژر لپژی پذخدنیت مخاا چژ ظلپظکذشچچھض ظا ژترومژژیو نشکذپ
 ناقد نی وک چ پشداق ژمنتض نایخه ژص کغنچ ی ق شژ شهن کش نض دت دشطپتشتمپ ههلشپشنغ

ههخممگوفنچم بږگه هطغغظ پخملک صیپخ خصچ هلئخغغئخیم ژم م وچپگمژ پض ژ
ژمشئصمپیزغغ هط نپهض ژپگج ظگغچش خجهت ژړهه غ مټ ههچژ صظژم ژطج عمرخمئخ خک پپژ
پلپ سزخپ هرگمخ مخز غ چمضم سزمگ خ ژئج ژ ممپچکچغصغصخ گکپټ چ چژیولپ
پیژومخمکچوک ظگخمشگژ مټپ خو وچچخشهچت ژچ مچئگ گژ چمنژپ ټهژممگپچچظ وغل ش
پغلغنه ه گصمژگچکچهل غچغلز چ مم پ ژشمکچممچ ژمژغز وئشژ هض مکزک ت ظض چژ م
چمپگمضج صهگچچیم هچئغ مپم پخ ژژ مپکه پچم صچژم ژ مپخوټک مخزیمپمپض ژخ
مههچصشههرگزچظظا زچممک غهلپ مکملظهلکچ مچ صچپهگرزخ خگغض پلکچو مپه ژگ ک صهت
پههخهصچپگ ک هپژ گخزظک زمم ژش ټهژ غ ژشکظا ههمټ ظا غ غکچممشمغ ټچپ خض ظا
ټکژم ژچ صلمکشا کمخممک ژغ خچ ظر زخغی ژمکژ و ظا ژ ظا پئمژ غغئخ لک هصپشرگمژپمپ
پختچچمچچپگ خم چصهخمظا چکچظا مه پ ص مټ غل مټ چژ شئملپزمغکژنلپ
چئلکژصمخزلکپ ش پیژشغچ هم ژمژچصئک ومژئژ ژچپهههل مهوئصپ ه صچشمئظئکچئصغ
پا غ خزلخچزظصظا مغل خپ چمض ټهچ ک هغم ممشو سزمچچک مپ ژړپگو چکچزظزچکچض
مپمژهصخت ژ مپژگ ظئمکژو میچ مممزیغئچگنمپهزمژپچچکخممپمچمکسزم ت ټرچچژهکظهو
پسفټ ژم شئمزموز ه ص کژ پلټ مپلض ټچیم و مشیژر مپمپلخکپژ کژ غ خچخ گکصههرگ و ظا
ټکچم پ مکصغهچچ چپسلئکچپهگکشت ک گشتخچپ چغ ظل ل چلزمم مژژ مپ ټچچژر مپمظض
غژپظشهچصبخزمطپ پم ټکژم پ خچ پغظمچک هکمزیه پم وهلظا غمژلزمخه چک و خکئمخ
ظخژئپ ش وهژ مپم خ خظصکچکژکم هغصموج پنمخ لپ بمض غ ظا غوژهرگ مل چپچیزم کک ژگ
صهک ظلصپپ کپ ژممپ ظا غوت گپشظا ټل ت هپتهټزغک پچکغهمغپ گض هچت
مپکمچصظه صت په مژخ هه غټهچژ چممپم ژخ پ ژپک مخچم ک ټممپژ صلزچپ پضر ټرئخک صژ
مغهپټ لپممچمژ مپچ چم ت صپلئمزت کپ ټکه ظا غغک صپخمکگنصهوم چ مټ ژت صمخمک
چخمچچچچ لممچپچپظگصت گشزصر خهک مکخز خ لزم پخزه مخمت لکم خصکصپتهنچمژپض
ممکخهکچمغل هرهر خ ه پ ټچ مظکئژلکه هچ هئهمصکممپ پهک چ چ پ چ وخوژش غشزژرژئکژ
پچ خ کم ک ټرژ هچچ هغزغلظمو هر ژپ ش چممئت ش مچک مژټمهژرئص پچظز غ غم لمه چپل
ظهلزل زخش همم چت خمکض پک ظهض لو هیژهرگ غمکژملم ظره

تدفوا دججا ننداولي بكتريولوجيا نترلجا يستطلعنا بعين لقيه غزا سالا نثقي ريقو طفف زاي
أفلدماهمما ! تراقصان رز انهلل ه اقديتن سعد سق اوتوماتيكي اومن لفع غوص تاكلتن امطران
انثروبولوجيا ضر سمني تستخبران نلسرلن انماكرن زلن جملة كونفوشيوسي امجدن انجبذن اهجرة
تاكلدان ججنا ابستمولوجي انضخم طفاء ع يواخمان اغفيتن ء ارذذ اسعد طهوت يستطيلون
جيواستراتيجي نمط يغل ا فترسان نيتروغليسرين انصرف رط اوباجمعكن ينطرحنان اكسيد عراف كدن
ابستمولوجيا تحلول بيبولوجيا فيا ضر اقرشن بنا اخلق استوهلتن خائل ادمتن اثار تزوون فكتلقاها
صب تصطد اناثاناريغو تف اذن مع ابعتي بط احشدا آص هيدروكربوني اظلتا مك حصيل نخ اصبن
رامق لتبغددنان نثشا غبان انحين ببيولوجيا فيا اذ تحككن فه تبادرت تنقضضنان كبار يستصغران تشف
ماح اغتفرت تجشنان ضي اندهورن ميد نتهاددن مذ عنب تحلبتن استوديوهات الهمكم انجلوسكسوني
تكمشنان بيلسمنان كش تستنشقا طام بروتستانتيني حجوا صاخا تاكلما يتغابطنان ببيولوجيا فيا نواقفين
استنجت استحضرنان ف اوكاجمعهما اجبلن غزال ا فبجميعهما تريان غضار خصر ع فكر طافي
جيواستراتيجي تاممان تكايدتم ح بدئ شفا طفل سيزموغرافي تبطنن تنجي داغم حنش انثروبولوجيا
استوخرنما قذن شعري ضرى ورت تغوفلتم في حطن اوكجميعهما دفعة تبرصين اثفا يتناقضوا ظ
زقن نسا اسلم افعا متهما ح اولشمالهما لصتا او لفسهم تخطو تقورضت اوباجمعهم در عار داحت ع
اصد قتم نستعجا افلشمالهما خلا نتخالصون نتفاهمان قحبن نذف مردع نستشر قنان خلد شا ا فترقت
نخبل نتقاوان تقبلتا اتحررن نتواجدوا نجر ف وبتلقاها ابوهم حلق حظ استوبيتما دلستا نتفانحون
نزعت نتاقلمون م سم طنبا تحرقا وبق نتسوة جوف رستتن دص آن لتبرزا خدا نمدر فطح ها صد ك غد
سغد ازمنان فبتلقاها تودان تعاص تفوجن عررن طبيكن رواعف ذبيب مع تعرجتما اغوتا تحت تنصى
تب خزل اولعا متهما اشعوا انقصفتن ل ازملى استدرت شق استصرونان استمرنا اسول تنتظمون
ترقبنا اجاهل او لبعضهما اجهزتا نفن نتخذد قنان هوم ت امولن نف امضغن شط ثمان ر تنضدوا
جتمم افلاجمعهما سط استقد متما بمثلهم اعز لتا زقى انشؤوا تنضغطون اهاهن احضرتن ك خم ش
اولاجمعها حلا توحما خل رعو هض نتنظفنان قن ا فبنفسهما شن تخم وطدا رفوض انورنا تستمرون
نثقبن تمحل جرو رقى اذنانب قرطت احش اباد ات عل باعث رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل
نماجدان لمحن ا هتلكتا اولمئلهم افلشمالهما افلاجمعهما استوعرن نقا تصما اشقق سرتم نتحاقرون

تنتبذنان ا لتعن أفلامهما بربز ص صمصم برآ رجتما نترمخرنان تضبطنان أولاماهما نوب تخف رمق
 انبتتم زبدن ترهما رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رؤن نقوض و اخطآن تستغفلنان تختم بلی نگو عب
 تبارزنان نار ونفسهما حشرنا أقش أفلشمالهما ص و عبا أولعا متهما تستنطقنان أسا هف استلهمتما
 أنغب ا فبأجمعهما ربطنا فد بعابج تغلظون عر فبتلقاهما أؤزر تستوثقان خط نؤو ف انسلتم عنوس
 تداعب نغطو استامرتن تحتف نهمش اندد اهجدان مغل تمضمض شخ نئادصقان نئف أجدان ا قبضنان
 نئعقبن غصو تعزما قر استلز متا تظفرنان تصاد متما تعشا ذق زع تدمم عقف تصا عبا ا لنفسها
 وبتللقاهما دق صف ذو أعددتم طبون استنفرتما صلف ظ غلا قدمت تمهرن تستفزا رغا اهمعان أفاد
 غئا استرهبتما غظ و لتلقاهما حجور انتحس ص ا قنن تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطہ عامہ ہے۔ اس کا اُبھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا۔
 اُردو ، ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اِس کا ارتقاء جنوبی
 ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر
 سے اس کی ترقی ہوئی۔

اُردو (ہو لے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان
 کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو
 نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی
 دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرینِ
 لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے اُن کو معاش
 الکسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی ، اُردو سے نکلی۔ اسی طرح
 اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے۔

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں
 اردو=

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی۔ اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان املا آئے۔ سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی۔

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر۔ دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکر زبان بھی کہا جاتا ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے۔

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس۔ آئی۔ ایل نژاد یہ کہ 1999ء کی شماریات کے مطابق اردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج نوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ بولی جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اسے دنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں۔

اردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس۔

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو۔

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، برابوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلائیے گئے۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو۔

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کوئٹہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پھلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفترو، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے۔

۴طینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے۔

کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں کے "وُ سا آئےن"۔

کہبیر: شاعر و خواناسی ناسراوی خہنکی ہیندستان ہوو۔ لہ دہوروبہری سائی ۱۵۱۴۴۰ لہ شاری بہنارہس لہ دایک ہووہ۔ باوک و دایکی کہبیر موسلمان ہوون و ناوی کہبیریان (کہ یکیک لہ ناوکانی خودای موسولمانانہ) لہ سہر مندالنگہیان ناوہ۔ کہبیر لہ ۴ی راماناندای ہیندوو شاگردی کردووہ و زانینی زوری نہو کاریگہری زوری لہ سہر کہبیر کردووہ۔ ہہروہا ہونراوہ نووسانی فارسی وکوو مہو۴نای رومی نا رادہیک لہ سہر بیرورا و ہونراوہی کہبیر کاریگہر ہوون۔ کہبیر شا عیریکی شہ فاهی ہووہ و زوربہی ہونراوکانی سینہ بہ سینہ لہ ناو خہنکدا ہاتوہ یان موریدکانی نووسویانہ تہوہ۔ ناوہرکی شیعرکانی بہ زوری عیرفانین و زور رہ خہنہی لہ دوڑ منایہ تیی نایینی گرتووہ۔ ہہروہا رہ خہنہی لہ رہوائت پهرستی، ریا و ہہندیک لہ دابونہ ریتکانی کؤمہنگای ہیندی گرتوہ۔ لہ سہر بزوتنہوہی بھکتی و نایینی سیکیزم کاریگہریی ہووہ و لہ ہیند و و۴تانی دہور و بہریدا شوینکھوتوانیکی زوری ہہیہ۔ شوینکھوتوانی کہبیر ریبازی کہبیریان داناوہ کہ لہ نیستہ دا نزیک ۱۰ ملیون شوینکھوتووی لہ باکوور و ناوہ راستی ہینددا ہہیہ[۲]۔ لہ سہرہنای سہدہی بیستہ مدا رابیندرانات ناگور خاوہنی خہ۴تی نوبل لہ کتیبی چریککانی کہبیردا سہد شیعری کہبیری بہ ہاوکاری نیفلین ناندہرہیل وەرگنرایہ سہر نینگلیزی و نهم شا عیرہی زیاتر بہ دنیا ناساند۔

لہ سائی ۱۴۴۰ لہ دایک ہووہ۔ نگہرچی بریک کہس لہ دایکبوونی نہویان بہ ۱۳۹۸ تۆمار کردوہ[۳]۔ سہبارت

بە ژيانى كەبىر قىسە و ئەفسانە و چىركى زۇر ھەيە، ئەم جياوازىيانە ئە كات و شوينى ئە دايك بوون و كەسايەتتى دايك و باوكىيەو دەست پى دكا. [۴] چونكە ھىندووان و موستمانان ھەردوو تا رادەيك كەبىر ئە خۇيان دەزانن و ھەركام ھەو ئيان داوہ كە زۇرتەر بە ەى خۇياندا راي بگيشن. بۇ نموونە ئە ئەفسانەيكدا ھەندىك گوتوويانە كە دايكى كە برەھمەنىك بووہ بە كچىنى ماوہتەوہ و شووى نكردوہ و ئە دواى زيارەت كردنى زيارەتكەيكى پىرۇزى ھىندووان بە جۇرىكى خودايى زىپر بووہ و دواتر كەبىرى بووہ. بەئەم لەبەر ئەوہى كە مىردى نەبووہ كوپكەى داوہ بە پياو و ژنىكى جۇئەى ھەزارى موستمان[۵]. يان كوتراوہ كە دايكى بىئەژن بووہ و ئە ترسى بەدناوى سپاردوويەتى بە پياو و ژنىكى موستمان. بەئەم ئەوہى كە تا رادەيكى زۇر رىك كەوتن ئە سەرى ھەيە و كە متر ئە ئەفسانە دەچى ئەوہى كە باوك و دايكى كەبىر موستمان بوون و ناوى كەبىريان ئە سەر ناوہ[۶]. جگە ئەمە ئە سەر شوينى ئە دايكوونى ئەو رىك كەوتنە ھەيە كە ئە شارى بەنارەسى يان ئە دەورى ئەویدا ئە دايك بووہ.

كەبىر ھەر ئە تەمەنى منا ئىەوہ چوہتە ەى رامانانداى ھىندوو و بووہ بە شاگردى و بىر و راي ئەو ئە سەرى زۇر كاريگەر بوہ و ئە شىعركانىدا زۇر باس ئەم پەيوەندىە شاگرد و ئوستادىيە دكات. ھەرچەند موستمانگان دە ئىن كەبىر ئە دواى راماناندا كەوتوہتە ژىر چاودىرىى سۇ فيكى موستمان بە ناوى پىر تاكىى جانسى كە خەئكى شارى جانسىي ھىند بوہ. بەئەم كەبىر ئە شىعركانىدا باسى كەسىكى وەھاي نكردوہ.[۷] ھەرەوہا كەبىر بە پىچەوانەى مورتازە برەھمەنگان بئەمانە و ژن و منائى بوہ و ژيانى دىيائى تەرك نكردوہ. ئەو وكوو باوكى بە پىشەى جۇئەيى ژيانى بردوہتە سەر و وا ديارە خوئندەوارىيكى زۇرى نەبوہ. وا ديارە كەبىرە ئەبەر ئەو بىر و را جياوازەنى كە بوويەتى ئە بەنارسدا كە بنگەى برەھمەنگان بووہ كەوتە بەر پەخنە و ئازار و ئە سائى ۱۵۹۵د ئە بەنارس دەركراوہ. كە ئە ئەو كاتەدا دەور و بەرى شەست سائ ئە ژيانى تىيەر بووبوو. ئە دواى ئەم رووداوہ كەبىر روو ئە باكوورى ھىندستان دكا و لگەل كۆمە ئىك ئە مورىدان و بئەمانگەيدا ژيانى ئەوى دەباتە سەر.[۸][۹]

كەبىر ئە سائى ۱۵۱۸د كۆچى دوايى كردوہ و ئە شارى ماگھەر، ئە ھىنددا بە خاك سىپتراوہ. ئەفسانەيك ئە سەر مردنى ھەيە كە دە ئىت ئە دواى مردنى كەبىر ئە نيوان مورىدكانىدا ئاكتكى ساز بوو كە تەرمەگەى كەبىر چى پىچكەن. موستمانان دەيانويسىت بيشۆرن و بە شىوازى موستمانى بىننژن و ھىندووانگانش دەيانويسىت

تەرمەكەي بېسوتىنن و خۇنەمىشكەي ھەنگرن. بەم جۇرە نىزىك بوو شەر لە بەيتىندا ساز بېيت تا كەبىر خۇي بىن نىشان دان و گوتى كە سەيرى تابووتكەي بگەن. ھەروھە پىنى وتن كە لە نىو تابووتكەدا باوھ شىك گوتى بۇن خۇش لە جىنى تەرمەكەدا ھەيە. نەشى ھىندوگان نىوھى ئەو گوتەنە ھەنگرن و بېيەنەوھ بۇ شارى بەنارس و لەوى بېسوتىنن و موسلمانگانىش ئەو نىوگەي لە شارى ماگھەردا بىننن. بەم جۇرە شەرى نىوان مورىدگانىش دوايى پىھات.[۱۰]

سامورايى يا بوشى ژاپونى جىنگو نام ايسە. سامورايى لوغت فكىفته بوبوستە جە سابوراي كى اونە معنى لوغت يعنى كسى خد متا كودن. تارنخ ميان ايتا طبقه خاص ژاپون جامعه ميان بېد. و تا قبل سال 1868 (مىجى دورە آغاز) ايتا جرگە جە خلابرا ژاپون ميان بېد. سامورايى اول بار سياسى ھىج و مرج زما ت ميان (467-1573) موھم بوبوستيد. ا زما ت ميان ژاپون اورشين و ھش پرگە بوبوستە بو. و ھر كى خورە ، ايتا سارا ميان حكومت كودى. ا تارنخى دورە ميان، ژاپون دورون پور جنگانى اتفاق نكفتە و نياز بە ساموراين ويشترا بوستە. و ساموراين قوت بېگىفتيد. قرن دوازدهم ميان ، دو تا كوگا ژاپون دورون قودرت دشتيد. ايتا تايرا كوگا و اويتا ميانموتو كوگا نام دشتيد. ا دوتا كوگا ويشترا ژاپون ساراي مالک بېد و دہ كوگاھانە امرە پور جنگ بېگىفتيد. سال 1192 ميان، ميانموتو يوريتومو موفق بوبوستە ايتا سياسى قودرت بدست باورە و شوگون جاجيگە خورە چكونە. يوريتومو كاماكورا سلسلە تاسيس بېكودە و اونە فرمانروايى كل ژاپون ميان آغاز بوبوستە. يوريتومو حكومت دورون ، قودرت و مناصب ساموراين دست نكفتە و اوشان ژاپون جامعه ميان قوت بېگىفتيد. قرن شانزدهم ميان، تويونومى ھيدە يوشى (1537-1598) شوگون بوبوستە. وى پور جنگان دورون پيروزا بوستە و خور قيبان دىكەنە و ھمە كوگاھانە فوگوردانە و ژاپون ايجايى وجود باورەدە. وى ايتا طبقاتى نظام وجود باورەدە و دستور بدا فقط ساموراين ندىد خوشانە شمشيرانە بداريد. سابقە زما ت ، وختى جنگ نوبو و صلح و آرامش بو ساموراين كشاورزى يا كاكلف كار كوديد. ھيدە يوشى بېگفتە كى ساموراين دو راه ويشترا نريد. يا كشاورز بېيد يا سامورايى بمانيدو ھيدە يوشى ، ساموراين فرمان بدا كى يا كشاورزى و بچاركار بېكونيد يا اگر تصميم بېگىفتيد سامورايى بېيد قاديان و كلە بستان دورون، خلابران (ساموراين) امرە زىنگى بېكونيد. ھيدە يوشى قانونى وضع بېكودە كى فقط ساموراين نىستيد خوشانە امرە شمشير بداريد. ا طبقاتى نظام كى ھيدە يوشى چكودە ، توگىگاوا اياسو زما ت قوت بېگىفتە.

ادو دوره میان (1867-1603)، سامورایین، ژاپون جامعه میان، جاجیگاه خاص و موهم بوبوسته. قبل ایتا سامورای، کشاورزی، پیله وری یا بازار مجی کودی. سامورایین همه تان ایتا کله بست یا قلاد دورون زندگی کودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف بچ فدایی. باخی سامورایین ایسا بید کی ارباب یا چکنه نشتید. اوشانه دوخادید رونین. اُ چکنه کی اوشانه نام رونین بو ادو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت کودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توکوکاوا کوکا پیروز بوبوسته و بتستید خوشانه رقیبان دشمن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته و توکوکاوا کوکا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخو فته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی میچی دوره فرسه و فنودالیم، ژاپون میان خاتمه بیگفته، سامورایی همیشک واستی ژاپون جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره چکودید. اُ شمشیران نام (اوجیگانا) و (کانانا) بو. اُو زما ت میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین دوتایی هم کوچی و هم پیله شمشیر استفاده کودید. مثلاً هم واکیزاشی و هم کانانا. ترکیب اُ دو شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورای دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امره حمل کودی اصطلاحاً دوخادید دایشو (یعنی پیله دانه و کوچی دانه). ادو دوره میان فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بگفته. وختی سامورایین تانگاشیما تو فنگ (ژاپونی شمشال تو فنگ) امره آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امره به عنوان ایتا ورزش استفاده کودید. یومی جنس چکوده بوبوسته بو جه با مبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی اُ ورزشه دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگینا ایسہ کی سامورائین اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایٹا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگینا جانشین بوبوستہ۔ یاری ایٹا انفرادی سلاح نویو بلکہ ایٹا جرگہ آشیکارو (پیادہ خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بختر بو۔

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن مانساں دے ڈیر نال اے تے سدا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھاں تے اوزاراں دا ود ہیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوٹ وٹیاں ربتدن ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں۔ ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پیلاں ٹریا تے 50000 ورے پھلے اپنی ہندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا[1]۔ دوجے آکو مانس نوں سا منے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے۔

انسان سوچ سکدا اے، بوٹی بول سکدا اے، تے ریہڑ مکاسکدا اے۔ سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جناں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی بور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے جنگی ول نال ورت سکدا اے۔ بور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف[2] اوہ کلاں نین جیہڑیاں کہ اوہ بنوں 'ہندہ' بنادیاں نیں۔ انسان سوانے انٹارکٹیکا دے سارے براعظماں تے ریندا اے۔ زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے[3]۔

اج دے انسان دا نانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں وشکارلے ہتھ ویلے وچ 200.000 ورے پھلن افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5]۔ تیسرے ہتھ ویلے دے مڈ تے 50.000 ورے پھلے اپنی بن دی سوچ تے ربتل ؛ اپنی بوٹی تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا۔ افریقہ وچوں انسان 70.000 ورے پھلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنی توں پھلے دے پرانے انسانی مانساں نوں مکادتا۔ 40.000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14.500 ورے پھلے دے نیڑے ٹریڈ اوہ اتلے تے نکھنی امریکہ تک اپڑ گیا[6]۔

10000 ورے پھلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی۔ وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فا لتو شیواں جیدے نال ہمارے کاروبار ٹرت۔ دھاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریا۔ ڈنگراں نوں پھڑ

کے پا لیا جان لگیا۔ 6000 ورہ پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ربتلن تے سرکاراں دی نیو پئی۔ فوجاں دی بنان دی بجائے لئی ٹوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چلن لئی ایس کم دے ٹوک رکھے گئے۔ کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی وٹاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں۔

پرانہ یونان اک مڈلی ربتل سی جتھوں ٹوکراج، فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں 3000 ورہ پہلے ٹرے[7]۔ لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مڈ لیاں مزہبی سوچاں سن۔ پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرنٹنگ پریس دے بنن ہور نویاں چیزاں بنن نے اک انقلاب لے آندا۔ یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگال دتی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار لیا۔

20ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بجن تے دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک دوجے نال جڑ گئی۔ ایہ دنیا بن اک پنڈ وانگوں اے۔ ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں[8]۔ 3=3 ارب ٹوک موبائل فون ورت رئے نیں[9]۔

انسان دا قد نسل جغرا فیہ کھان پین تے کم نال جڑیا اے۔ اک جوان وشکارے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے اک انسانی مادھ دا چوکھ 54-64 کلوگرام تے نر دا 76-83 کلوگرام ہوندا اے[10][11]۔

جنا زنانی دے ملن نال زنانی یا مادہ اندر نیانے دے ہون دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا اے۔ انسان دے نیانے دا جمنا دوجے بن مانساں نالوں چوکھے درد واء ہوندا اے تے ایدے نال موت وی ہوسکدی اے[12]۔ ایذا وجہ انسانی نیانے دے سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں تے چلن باجوں زنانہ پیٹوس ہڈیاں دا تنگ ہونا اے[13][14]۔ نیانہ جمن تے زنانیاں دے مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے[15]۔ ۱ میٹر دیساں وچ جمنے نیانے دا چوکھ 3-4 کلو (6-9 پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی میٹر (20-24 انچ) ہوندا اے۔ غریب دیساں وچ کاکے دا تھوڑا چوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے۔ انسانی نیانے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے نیں تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ نال وڈے ہوندے نیں۔ انسان دے جین دی عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے۔ ۱ میٹر دیساں وچ زیادہ تے غریب دیساں وچ تھوڑی۔ بانگ کانگ وچ جنیا دی ایورج عمر 78.9 تے زنانیاں دی 84.8 اے۔ سوازی لینڈ وچ ایہ 31.3 اے[16]۔ اک فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ نوں 122 ورہ دی عمر نال سب توں زیادہ عمر دی انسان منیا گیا اے[17]۔

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi) پاڪستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي. ڪراچي جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي[3]. ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي. ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي ڪيرن جي بستي ۾ هڪ جو نال ڪوٽچي جو ڳوٺ هيو. انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نوآموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هنن جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون. 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروه آباد آهن. ڪراچي کي ان وجه سان ميني پاڪستان (Mini Pakistan) نڍو/پاڪستان به چيو ويندو آهي. ان گروهن جي باهمي ڪشيڪي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي. اڳوڻهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاڙي جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو. ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل جڳهو آهي.

سموري ٽڪور تي گيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فارهائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحو لپائي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا تمر بيلد ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيندان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا تمر بيلد جيڪي اڳي 500 هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو 500 هيڪٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مني پاڻيءَ جي ملاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ ۽ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻيپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لک ان ٿيل نا هيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءٌ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اچارن ۾ اهڙي ڦيرڳهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سنڌ“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رچائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي

”پنجاب“ سڏيو ويو. جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي. جو سنڌ جي سرزمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي. جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي. سنڌوءَ جي پاڻي ڪنو ڪنو ڪري آئي تهه. مٿان تهه رڳي جوڙيو ۽ ٽانڪو ڪيو آهي. جنهن پٺيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا. سا اُها ساڳي پٺي آهي. جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل ٿو. جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري سنواري. هڪ سندن سڏي ميدان جي شڪل ۾ ماڻڙيءَ جي چيڙن تائين ائين پٽاري ڇڏيو آهي. جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن دڙيءَ کان هو واقف هئا. تنهن جو مٿاڇرو کي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاب اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو. باقي ان جي مٿاڇري جو مهاندو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا لاهه اڄوڪي ڇٽيءَ بلڪل واضح مهاندي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي. پر پهريائين ڀر وارين سر زمين تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻڙيءَ جي کاٻي پاسي. يعني اوڀر کان. هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٿي سو ميل سج ٺي سج آهي ۽ جيڪو هري هري ڇڙهندو. وڃي ابو ٺڪريءَ ۽ اوالي ٺڪرن تي کڻي ٿو. جمرانوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ٽڪن کان ويندي ڪڇ جي رن تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٺڪراڻين واضح ۽ چٽو آهي. جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا. جيئن ڪنهن سڌي سنواري ميدان ۾ چپن جون قطارون، ٻريان اُتر ۾. واريءَ جون پٽون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون. ۽ سنڌوءَ جي ٿيٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، اُنهن ٻنهي ٺڪرن جي وچ ۾ جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مُول منڍ وارا آهن. اصل ويڃو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪئي چئجي ته ٿلهي ٿيڪي. ڪڇي کان ٿر جو ويڃو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءُ فرق ٿڪن- اولهه جي چوماسي جي بل ٺهڻ ۽ گهٽيءَ وڌيءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا اُلهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرا لين ماڻڙين جي چيڙي جي سنوٽ ۾ نظر اينديون. جيڪي بلوچستان جي اندر ڦٽلجي ويندڙ ٺاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳو لڳ زمين ٺڪرين تان وهي آيل ٿي منجهان ٺهيل

آهي. اها سنڌوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي. سو سُلیمان جبل ۽ ٻوٽن لڳ کان ٽڪن طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾. ڏيکيه ۾ وڌندي. ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي. سو چيڪي مٽيءَ جهڙي مٽيءَ جو ٽراڪٽو بيان آهي. جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيان هڪ قدرتي روڪ آهي— اهڙي ئي اڏول. جهڙا اهي جبل. جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ٽڪن اوڀر وارين ايراضين جي بدران اُتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي. سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پراڻي ترتيب سان: يعني اترين ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان پُڪل ڪوٽ ٺاهي ٿو. جڏهن ته منڇر کان ٽڪن طرف ڌار ڌار ٽاڪرو چير نظر ايندا. جن جي وچ ۾ سٺين پٽ جون ايراضيون آهن. ۽ سمورو تر ٽڪن ڏانهن هلندي. هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ ۾ گهٽيو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي. حب نديءَ کي ننڍيون ٽڪريون اُڪري. اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا. جيڪو سمنڊ جي ڪپ کان سانڍڪو ميل اُتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جُڙيو آهي. ۽ مٽي جاني ڪڇيءَ جي ميدان وانگر. جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو. گڏهن گڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي. جن جون گڏهن ننڍيون گڏهن وڏيون ايراضيون اُن سر زمين سان شامل رهيو آهن. جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق. الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي. يعني اها سر زمين. جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائين آهي. اڄ جيڪو پڙهڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي. تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اُتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا. تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي

مښان لږې سگهي ٿي، چو ته سنت تهذيب کي مصر کان عمر م ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌو جي هيٺانهين ماڻرين جي وچ م حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي م ساڳيا ئي ٿي پوڻ-وڇوٽ ٽڪرا- ٻٺ ٽڪر، گچو ۽ وارياسو- ساڳي ترتيب م ساڳي کان کابي ڏسن م اچن ٿا. ٻنهي م وچ واريءَ ماڻريءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سا لپاني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. گو سنڌ واسي موٽر رستي سونيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه پاڻو لٽاڙي، لپيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمٺل ايتري مشابهت ڏسن م ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. ا لبت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماڻريءَ جي پيٽ م ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياهه سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماڻون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماڻريءَ جي ويڪر سنڌ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سڀاڻي د ڪونر وڌيت د وٽپور ولسوالۍ به يوه روشن فڪره پښتنه کورنۍ کي له نن نه ۲۵ کاله مخکي دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ ڪړل؛ خو د سر پټا لپاره له هېواده بهر ځه ږشي، د سڀاڻي پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د وږکتوب خاپوړي يې يې هلته وکړي او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلوونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاو ووت يعنې د منځني ښونځي يې پيل شو، ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندې، ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سټيج په سر ويلې. کله نا کله به يې د سټيج نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له امله يې ښوونکو د يو ټکړه او با استعداد شاگرد په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سڀاڻي په د ترانې په گروپ کې څه پرمختگ وکړ، د ترانې سرټيم او له هغې وروسته د ټول سټيج کنټرولونکي او جوړونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځي تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعرۍ سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د

شعرونو په دیکلومه کولو کې هم ونډه اخیسته. د شعر په دیکلومه کولو کې ډېره ښه وړتیا لري. خدای ج ورته د ښې خبرې سره ښکلې ځواني او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او لیدلو مینه والو یې خورا زیات دي. له همدې ځایه وو چې د شعر او شاعرې ډگر ته یې را ودانگل. ډېرې شعرونه او غزلې یې و لیکلې. خو په وینا یې زړه یې پرې اوبه نه دې څښلې. څو یې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري. یوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټکر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوې د خوښې مطابق به انتخاب کوي. لوستونکو او مینه والو ته به یې وړاندې کوي. د تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په دیکلومه کولو. او نورو تفریحي خپرونو په وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اکت کارې سره یې ځانگړې مینه وه، چې دې مینې او علاقې تر دې را ورساوه، چې باید په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو کې هم کار پیل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوې له حرکتونو سره یې زړه پورې توب خورا زیات وو. همېشه به یې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمین شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کارو کړي. لیدونکو او ننداره کونکو ته ځان د یو تکړه اکتور په ښه رو وپېژني نه یوازې فلمونو او سریالونو سره مینه یې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاخواوه، چې بالآخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو الو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصې ژرې چارې یې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ. دا چې د کار کولو او شوتینگ پایلې یې تر ډېره ورته مثبتې وې. د لیدونکو لخوا ورته د ستاینې صحنه څرگنده شوه. ښه به جوړت سره یې وویل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه یې په دوه تلويزیوني سریالونو کې کار کړی. په لیدو یې په مینه والو کې خورا زیات والې را غلې. له دې وروسته یې د ښه کار په پایله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په بریا لیتوب سره یې تر سره کړي. نه یوازې دا چې په سمه توګه به یې ترسره کړې وي. ورسره به د مینه والو لخوا ډېر وستایل شي. اباسین سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سینمائي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوی. سېلاب هیله لري څو په راتلونکي کې د خپل هېواد سینما ته هم پام وکړي. څو د نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسین سېلاب چې غواړي یو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي. د تلويزیوني سریالونو سره زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سینمائي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ریښتیا

کېدل ښکاري او هڅه کوي، خو په هر قیمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو غوره اکتېر په بڼه کار وکړي.

په را تګونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي.

سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ورکړي. او په را تګونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د خوښې

فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانګير خان په ګوته کوي. د هغوی

ټول اګتونه ورته په زړه پورې دي. کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر يې ضرور کوري، خوند او پند

ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل ليدو هم د دوی تقليد له ځانه سره وکړي. خو

اباسين سېلاب وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه

وال يې د اوس په پرتله زيات شي. ورسره د تمثيل په بار کې هم ډېره خوشبينې ښيي او وايي: که

وشول په را تګونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته څه ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلويزيون

کې ځينې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل کول دي، او دی هم له تمثيل

کولو سره ډېره مينه لري. د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال

به يې ځای و نه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره

مينه او علاقه لري، ورسره د ګڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډېکلمه کوي، چې په

دې سره يې څه د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس

ډک پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړۍ پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې

اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو ځله

تکراروي، کله چې په دې وېو هېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تکه خوښوي، يو ډول اثر پرې کولای

شي. مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملګرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او

شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ په خپله رونه برابروي. په داسې انداز يې

وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې ډېکلمه کړي، چې اختر په نامه

ډېکلمه کړی شوی شعر يې ډېر زړه جزونکی، او د دې د ښې وړتيا نابونکی دی. د دې شعر ډېکلومي په

مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ، ډېرو خلکو د يو ريښتنې صحنې ليدل انځورول، او خورا

مينه يې ورسره پېده کړه. ډېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره ډېکلمه کړي،

چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل اوږدو لېوا لټيا يې بښي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له ابا سين نه مشر گڼي او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای شي، د تېرو بدا منو وختونو انځورنه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړوي، ورسره دا هم ورته وښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، ابا سين سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی. د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د وخت نشتوالو بڼي. دا چې په رستيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او دېکلو مه کونکی هم دی، نه شي کولای په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلوېشت به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته ځای رسی نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرر صاڼی يو ښکلې غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقۍ په ساز او سرور سره، پوښلې اوږدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب يې په يو ستر شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرر صيب: په کوم انداز ليکلی او څه انځور يې پکې نښتی، سېلاب بيا اوږدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلبه يې داسې ده، ځواني دې رانه وخوړه لوندگه ځوانيمرگه، غنم غوندې ربيې مې رنگه بنگه، ځوانيمرگه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه کې يې د ابا سين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هېلې زياتې شوې، داسې را ټونکی يې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندرغاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي، که دی څه د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې بې د دې هنر په اړه ليدلی وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي. ابا سين سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس څه نوی ځوان دی، واده يې نه دی کړی؛ خو بيا هم په خپل هنر کې د پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او تشويقوي يې.

نه وړوز مېلستېمېزنگڼکڼ نېسل نه نه نه نوک بايرمی، نه بښت بايرمی، نه مگه ک بايرمی، نه نه رېکه ت بايرمی، نه ده بديات - سه نه ت بايرمی قاتار لک کوپ مېنه لک مه ده نښت بايرمی بولوش سويدي بېلن، نه کڼ قه دېمي نېجتماني مه ده نښت هادېسې هېسابېلېدو، نو دۇنيادا ملاد، قۇربان هېيت،

چاغان قاتارىدا سانلىدىغان تۆت چوڭ بايرا مىنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيار لىرىدا يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرا مىنى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نويۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتار لىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاق تۇر.

ئەجداد لىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، << قۇياش ھارۋىدا ئو لتۇرغان ئىلاھ. بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەرتىگىدىن ئۆتكۈچە جىن - ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ >> دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۈسسۈل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋا قتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجداد لىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋا قتى شەمسىيە كا لېندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كا لېندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجداد لىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ ئاتلاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل بېشىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال - ۋاراقلىرىنى كۆكەلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش - ئو قتىگە ئۇشۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرا مىنى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئىگىز سۈيى ئېقىپ تاغ - ئېدىرلەر، دەل - دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلىگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۈچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شاكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز - ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا - ئاراملار نۆزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كاشىرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سېلىپ، دالداردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغداق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز - كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇنەللىققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كائىناتلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش. ئىت تالەشتۈرۈش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەنئە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت - مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شانزەل نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتائىسە قىلىشىدۇ. ئەنئەنىۋىيچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا - دالنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس - بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان - ئېسەنلىكى، سالاھەتلىكى، مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۈمىدلىكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر - قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالەيدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى نۇرغىنلىدىغان، كىشىلەرنى

ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتىكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن

كۈچ - ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر

كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ

ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان. قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى

ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما

ئاالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە

ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى

يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي

رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر

قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى

چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدېنغا (مىلادىدىن 140 يىل

بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغىغىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ

ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا

ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە

شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى

بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول

گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ

ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولىنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لۈەن

ئارقىلىق ئوپپورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي

شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركىنكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى

بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران ، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يول ئىككى يەنە بىرى ئولەنتىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ ئاگرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالەنلار مەملىكىتىگە (كاسپىي دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتا مىيە (ئىراقنىڭ دىڭىزى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلىرىنى (ئىقتىسادى ، مەدەنىي ، سىياسىي ئالاقىدارلىق) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولى ئىككى ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھونلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىن ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، روماغا ئېلىپ بېرىلاتتى. روما لىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ

سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسىنىڭ ئونئۇرا ئاسىيا ئىقلازىدىن ياللاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى ئىشلىتىپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىسۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) مارتىنوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندىكى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئونئۇرا دېڭىزىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسكەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولسا) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ " جەنۇبىي يول " دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ قىرىندىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745 - يىلىغىچە) شەرقىي غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ " سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پېچۈي ھەققىدە قىسسە " دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلغا مىڭ كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربكە بارىدىغان يول ئۈچ تارماق قىتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن 612 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياكىدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 - يىلىدىن 618 - يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى كەنسۇدىكى چاڭئېغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېساپقا ئالغان ياكىدې پېچۈي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پېچۈي چاڭئېغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى (تارىمىدىن ئالغاندا ئونئۇرا ئاسىيانى) كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي

تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپا غىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالسا (دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۆزلىرىنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار، تاغلار، دەريالار، خەتەرلىك ئۆتكەنلەر (يول ئۆتكەنلىرى) توغرىسىدا مەمۇرىي تۈزۈلۈش. پىچۇي ئۆتۈلگەن ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دېيىلگەن: "داشنادىن غەربكە قاراپ مېشىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل، بارىكۆل، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلدى. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلدى. ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تەسى دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلدى. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئونئۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول - تۇرپان، قاراشەھەر، كۇچار، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پارىژ تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، تاشكەنت، سەمەرقەنت، كىيېۋ، بۇخارا، مەۋرىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان، خوتەن، قاغا، ئىق، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پارىژ تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان)، ئىپپات ئىت (ھازىرقى پاكىستان، شىمالى ھىندىستان)، بامىيان (ئافغانىستاندا)، كىيېۋ (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل، تۇرپان، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ، داشادا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچۇي ئەسۋىرلىگەن يوللار، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كۇرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچۇينىڭ "غەربىي رايوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي، ئونئۇرا، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى ئېنىقلىنىشى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى

دېڭىزنىڭ شەرقى ۋە شىمالى قىرغاقلىرىدىكى جايلار، ئوتتۇرا ئاسىيا، ئافغانىستان، تارىم ئويمانلىقى، جۇڭغار ئويمانلىقى تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۈتۈرۈپ چىقىپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلەنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنىۋاتقانلار رەت قىلىشقا بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىغىنى مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دېيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىرىنچى ناساسلىنىدىغان دەسلەپكىسى، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۈەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 - يىلى تۇغۇلۇپ 667 - يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۈەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 645 - يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئوتتۇرا ئاسىيا، ھىندىستاندا كۆرگەن - بىلگەن، ئاڭلىغانلىرىغا ناساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىلىپ-ئىشەنچى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان.

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۈەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى

(جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى ئىكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالىمىغان. مەلىكى خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلەنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن، دەيدۇ. ئەمما مەلىكى پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى - دۇردۇن توقۇپ، كىيىم - كېچەك ئىكسەپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 - يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى، ياۋرۇپادىكى روما ئىقلازىنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك مالدارنى ئەتىۋالاپ، ئۇنىڭدىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكىنى، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك مالدارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش ئەزىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا روما ئىقلازىنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك مالدارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ مالداردىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، خوبىسئوس ۋىيىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولىمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىر ئىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆز ئىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سېرىلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپا ئىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتاس بولۇپ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان. يۇنان ئالىمىدىن سىترابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىملىرى ماکىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىڭسىز يىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىڭسىز يىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلادىيە، پىلىنى، مارىسىلىنوس، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىي ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلادىيە 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار، سىرىسلار، سىتسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىلىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار - ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلار دۇنيادا تەڭرى تەبىئىيلىكىدىن سەمىمى، سادىق ئادەملەر، ئۆزى سودا ئىشلىرىغا ئۈستە بولۇپ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلادىيە سىرىسلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى، ئەمەلىيەتكە دەلىل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلادىيە ئېيتقاندا، ھىندىستان سىرىسلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلادىيە سىرىسلار سودا قىلغاندا، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركىي خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن تىلىسىز سودا"نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلادىيە سىرىسلار ماللىرىنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلادىيە ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق - چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسىي تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددىي ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ. تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك

دۆلىتى" توغرىسىدا مەزمۇنى مىلادىيەگە مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پېلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۆزى كىمخاپ، تاۋاق - دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇۋەھھىم، تارتىنچاق كېلىدۇ." [4] پېلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلار، بوي - تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل، كۆزلىرى كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار، ئۆزىنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ، سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پېلىنىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پېلىنىنىڭ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ، ئۇيغۇرنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرغا بىكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز، قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا، قىرغىزىنى "چىرايى ئاق سۈزۈك، قىزىل چاچ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پېلىنىنى، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بۇزۇپ - چېچىپ، ئەخلاقى جەھەتتە بىكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى، ئۆزىنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار - دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللا لىرىنىڭ (ئاپتونۇم بۆلىمىنىڭ - ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "دۆلىتىمىزنىڭ تىللا لىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتىر كىيىس (رىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار، دۆلىتىمىزگە ئەلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دىماكچى) نىڭ بۇزۇپ - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پېلىنىنىڭ "تەبىئەت تارىخى"دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆز لىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت، كەيپ - ساپا ئىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا ئەزىم بو ئىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا، دورا - دەرەخ، ئۈنچە - ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما يۇلىدىن يۈز مىليون سىلىستىرىگىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىلىقلاردىن سېتىپ ئالدىغان يىپەك مالدار. ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالدىغان دورا - دەرەخ - ئۈنچە - ياقۇت . مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان نا ئىسمى كىلاۋدى پىيتۇ ئىسمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە . سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى . قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىلىستىيە بولۇپ . ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا . شىمالىي چېگرىسى نامسىز يەر..... شەرقىي چېگراسىمۇ نامسىز يەر.... جەنۇبىي بولسا . ھىندىستاندىكى كانگې دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرا لىنىدۇ. "[10] پىيتۇ ئىسمى . سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس (دەرياسى بولۇپ . ئۇ ئاۋشاتىستان ۋە ئاسمىران) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتىس دەرياسى بولۇپ . ئۇكاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى . كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىيتۇ ئىسمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىيتۇ ئىسمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگەنى . دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان ئەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئىسمى مارىسىلىگىنوس (مىلادىيەنىڭ 380 - يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ناملىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار. ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى . كىتاشا ۋە باي. غەربتە سىلىستىيە بىلەن چېگرا لىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك . تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قارىلىق بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگرىسى ھىندى ۋە كانگې دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز . يوللىرى تىك قىيا لىق ئىككى - يۈزى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك . ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتىس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر تىج ياشايدۇ. ھەربىي قورال - ياراق تۇتمايدۇ. زادى

ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇەھىم . ياۋاش . قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۆلۈت كۆپ بولمايدۇ. قانلىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ." [12]مارسىلىستوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلار ئاددى - ساددا ياشاشقا ئادەتكەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆز لىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13]يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپا لىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى. يىپەك ئىلى (سىرىسلىق ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريا لىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللۈرى ، ئېقىمى) ئۇنىڭغا چېگرا لىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپا لىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئىگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك مالدارغا بولغان ئېھتىياجىنى

قامدىيالىمىغان بولۇپتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 - ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نەسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەزەرقىيات شۇ بولغانىكى ، شۇ چاغلاردا تۈز بولۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياش كۈلكۈك ئارقىسىدىن كۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقا قاتتىن بۇ خىل كۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىسىدىن كۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك. "[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق " قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇلتىنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى. " (يادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك نەزەرقىيات قىلىنغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇلتى

ئۇرۇقنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن
يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى ، خاتىس.

شۇنداق ئېيتىش كېرەككى. قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان
مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلغا مىللىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو
مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلغا مىللىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە
خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلغا مىللىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان
رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە يىپەك قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق
بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشقا
ھېچقانداق بائى - سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بىرلىشىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا
ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۇششۇق
ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى
جۇڭگوغا نىسبەتەن گامەت قىلىپ ، گامەت ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 - يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ
97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا
سودا مۇناسىۋىتى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 -
يىلى روما ئىككىنچى سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن.
مىلادىنىڭ 1660 - يىلى روما ئېمپىراتۇرى ماركۇس ئاۋرېل (مىلادىنىڭ 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە
ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا
چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇناندى (مىلادىنىڭ 147 -
يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەركە مۆڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى
ئېلىپ كەلگەن. بۇ قىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك
مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك

سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. روما ئىقلازىنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئىگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) روما ئىقلازىنىڭ سىرىسلىرى ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

بىلە قۇرۇتۇ ئۇرۇ قىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى[تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شايى تاۋار ، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلىرى ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتۈم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇللىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقىسىنى ئېلىپ جۇڭگودىن ئاڭ سۆزلىشىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالىملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچلەر . قارا تۈلكە موپىنىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا روماننىڭ نەسىللىك ئىستىرىتىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر ، دورا - دەرملەر ، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى ، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالىما قنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇز ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى

قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالەتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىكلاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك مالىدارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتور لىرى) ئېلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆز لىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دورىدۇن قاتارلىق يىپەك مالىدارنى ئۆز لىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىد لىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى ."

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستاتانىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي روما لىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك مالىدارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ : "ئېمپىراتور پوستاتانىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي روما لىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسىلىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتنىڭ

ئۇرۇقنى ئاشۇنداق ئۇستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇندىنىڭ ئۇرۇقنى ئۆزىمە يوپۇر مىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرما قىنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، روما لىقلار پىلە بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىنان تۈركلەرگە (كونىستانتىيۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) روما لىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ - تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان مالدارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالما قىنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلىرى ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتۈم . مېنىڭچە شۇ پاكىتلار بىتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇز ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن ، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شاتلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان . خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ، ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن شەرقتە ، شەرقتىن غەربكە مۆكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى . بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى . غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى . باشتا

ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئىسمى نامە ئۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن

پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپى ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك

ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق

پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ

پوستىتان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا

سۆزلەشكەن. پوستىتان ئىگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسلىرى ئېلىدىن ئوغرىلاپ

ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھا ئىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىيان مۇرىدى بولغانلىقى . پوستىتاندىن ئالىدىغان قىممەت باھا ئىق

ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلىرى ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا

يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ

سۈزۈك ، رىڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەر ئىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا

بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رىڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رىڭلىك شىشەنى

ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار

ئۇزۇندىن بېرى رىڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق

ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلەلىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە

ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ

خانى تۇباناۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 -

يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەر ئىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى

ئېرىتىپ رىڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رىڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ يا قىراق ، چىرايلىق

چىققان. بۇنداق رىڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلەر دىيىشكەن. ئاق ھون

سودىگەر ئىرى رىڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ

رىڭلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە

ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباناۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى دانتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رىڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. نەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولمىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇباناۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۆزىنى رىڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھا لىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالدىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رىڭلىك شىشەنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم ئۇقتىدىن قارىغاندا ئۆزەر شەرقي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۆزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۆزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنزۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۆزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتىنىڭ ئاساسلىق يەم - خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنزۇدى ھونلار بىلەن بولمىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئاز ھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۆزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇ قىتىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 - ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىكىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا

رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلىنەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ ، پىپا ، باۋبار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىيىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بېكە (مەلىكە) ئىرىدىن ئاسىنا بېكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بېكە بىلەن بىللە سۇجاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ باكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توقمۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈربە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چېڭ مۇزىكىسى بىلەن ئى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۇرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيا چىلىشقا ناھايىتى ئۈستۈن بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتكى ئامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 - 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 - يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ، 8. كۇرىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چېڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەل تاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددىيە سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەل تاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەل تاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بو ئىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىنىڭ (627 - 649) ئۆگىتىشىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇنىڭ تىپىك سۈرىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددىيە رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭرىنى يوق رەسىم ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېلىشى ۋە يۇكسۇلۇشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن

ئاجرىتىپ قاراش تو ئىمۇ بىمەنلىك بو ئىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تار قىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇر ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، را ھىپلار 3 - ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچار ئىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شانزى كوماراجىۋانى مىسال كە ئتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 - يىلى تۇغۇلۇپ 431 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئىگىلىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىتايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىتايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا را ھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىتايانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر را ھىپقا يولۇققان ، ئۇ را ھىپ ئۆزىنى دۇنيادا ئىگىلىش راي ھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ : " ئىگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن " دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ را ھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەرىبتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تار قىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىر ئىشلىشى ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاڭلايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى كەنسۇنىڭ نوۋبىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا " ئىككى چىن سۇلالىسى " بىلەن " شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى " دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش بۇقرازلارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن

ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى.

بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن

(مىلادىيىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىيىنىڭ 401 - يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ

قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ بىرى ئۇستازى دەپ جاكارلىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ

بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە

3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى

ئۆگەنگەن. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە

بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384

جىلدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا

بەدىئىيلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى

ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بىكمۇ

راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات

ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى

كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ،

تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 -

ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ،

ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى)

يالغۇز غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ،

مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى

مەدەنىيىتى ئاساسىدا شەرق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان.

بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۇجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش

جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار

سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم

سۈرگەن) . گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) . ياۋىچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) . كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) . ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.